

LA COL·LECTIVITZACIÓ DE L'ASSISTÈNCIA MÈDICA A L'ALACANT DEL SEGLE XVIII: ELS METGES DE LA CIUTAT

Enrique Perdiguero Gil; Josep Bernabeu Mestre

Departament de Salut Pública (Història de la Ciència). Universitat d'Alacant

Paraules clau: *Història de l'assistència mèdica; Alacant, segle XVIII*

Collectivizing medical care in Eighteenth Century Alacant (Spain): the city physicians

Abstract: This work is devoted to study the city physicians during Eighteenth Century in Alacant (Spain). The figure of the city physician was one of the first attempts put in work by the city authorities to collectivize medical care. We analyse the selection processes to choose the physicians, their functions, and the problems of their practice.

Key words: History of medical care; Alacant (Spain), Eighteenth Century

Introducció

Entre les iniciatives de col·lectivització de l'assistència mèdica, que al llarg de l'edat moderna van anar concretant-se en l'àmbit municipal, destaca la figura dels metges assalariats al servei de la ciutat, i el seu paper en l'assistència mèdica de caràcter públic.

En el cas del municipi alacantí, d'acord amb una pràctica habitual en moltes ciutats de la península Ibèrica, els metges representaven tan sols una part de l'oferta assistencial. La ciutat comptava, també, amb el concurs de cirurgians i comares (llevadores), igualment assalariats, i disposava d'institucions assistencials de caràcter municipal o lligades, d'una manera o altra al municipi, com l'Hospital de Sant Joan de Déu o la Casa de Misericòrdia. Fins i tot, en els primers anys del segle XVII (1612), el pressupost municipal encara incloïa el pagament de deu lliures a un "saludador", i ja en ple segle XVIII, es van retribuir intermitentment els serveis d'una "saludadora" per la seua habilitat per a enfrontar-se a la ràbia produïda per les mossegades dels gossos. Tot i que hauríem volgut fer una valoració conjunta de totes aquestes activitats, les limitacions d'espai i les dificultats per a analitzar uns fons documentals molt diversos, expliquen que únicament ens hàgem ocupat dels metges assalariats. A continuació, presentarem les funcions i les activitats que portaven a terme aquests professionals.

El procediment de contractació dels metges assalariats

La majoria dels metges que exerciren en la centúria del divuit com a assalariats a Alacant, van ocupar aquestes places durant llargs períodes de temps. Molts havien estudiat en la Universitat de València, o en les menors d'Oriola i Gandia. La majoria tenia el grau de batxiller en Medicina, el mínim possible. Ocupaven els càrrecs després d'anys d'exercici en llocs semblants en municipis més petits com Monfort o Asp, o després d'anys de lliure exercici en la mateixa ciutat. Els llocs de metges assalariats eren molt cobejats i l'accés estava regulat clarament.

El procés de selecció s'iniciava amb l'anunci de l'existència de la plaça —de forma bastant immediata després de produir-se la vacant o les vacants— i també dels motius: mort del titular, renúncia, o nova creació.

Els candidats que volien ocupar els llocs vacants feien arribar a l'Ajuntament els memorials, on exposaven els mèrits que tenien per a optar a les places. Com a mitjana, se solien presentar entre tres i cinc candidats per a cadascuna de les places, cosa que es pot considerar una demanda bastant important si ens atenim al nombre de professionals mèdics que existien —per exemple, vuit, el 1731— i a l'escassetat de nous titulats.

Les circumstàncies que se solien destacar eren molt variades, tot i que els aspectes que més se subratllaven eren, lògicament, els professionals: serveis prestats en altres localitats, haver exercit com a metges de determinades institucions (convents, monestirs, hospitals, etc.), o en situacions epidèmiques de la mateixa ciutat d'Alacant o en altres indrets, o en episodis bèl·lics com els de la Guerra de Successió, etc.

També era freqüent remarcar on s'havia estudiat i la titulació obtinguda, especialment si hom disposava del grau de doctor davant del de simple llicenciat, o al·legar coneixements i, sobretot, perícia pràctica en l'art de la medicina.

També se solia destacar el prestigi que s'havia assolit, o l'estima que manifestaven els pacients ("*hallarse médico electo de todas las comunidades de ambos sexos y en la mayor parte de este pueblo*"), o haver prestat serveis de manera altruista, especialment a pobres i necessitats, ja fóra per iniciativa pròpia o, com solia passar, per ajudar els metges assalariats de la ciutat que, per la seua avançada edat o per problemes de salut, no podien assistir de adequadament els malalts pobres.

Però, a més d'aquest tipus d'al·legacions, n'hi havia altres menys relacionades amb el currículum professional, des del simple fet de tenir necessitats econòmiques o no disposar de mitjans suficients per a poder sobreviure ("*que había quedado a su cuidado una hija viuda con 7 hijos y sin ningún recurso*"), fins a servir-se de recomanacions com la de ser fill d'algun dels metges assalariats que havien ocupat amb anterioritat alguna de les places, adjuntar una carta de recomanació, com va passar amb el memorial presentat el 1752 per un dels aspirants en el qual s'adjuntava un escrit signat pel duc de Caylus, o assenyalar la preferència d'exercir la professió a la ciutat d'Alacant per ser-ne natural.

Una vegada recollits els memorials dels diversos aspirants, se'n feia la lectura en una de les sessions de l'Ajuntament i a continuació els diferents consellers (regidors) es manifestaven públicament sobre els candidats, "*teniendo por conveniente el proveerla nombrando persona de calidades necesarias para el beneficio de la República y asistencia precisa de los pobres enfermos*". El que més vots obtenia era sotmès al sistema d'*habeo*, és a dir, cadascun dels consellers tenia l'opció d'introduir en una arquilla una fava negra o

blanca. Si el candidat més votat obtenia la majoria de faves blanques era nomenat per a la plaça en qüestió.

No obstant això, cal indicar que en ocasions es passava directament a *habear* ũn dels candidats, sense el pas previ de la votació, tal com va passar, per exemple, el setembre de 1739, quan tot i presentar-se quatre candidats, a proposta dels consellers es va passar directament a *habear*-ne un.

La vellesa o la incapacitat de qui ocupava un plaça no era motiu suficient per a posar en marxa el procés que estem comentant. El fet que, una vegada contractats com a metges assalariats de la ciutat d'Alacant, aquests ocuparen el càrrec fins a la seua mort, o la renúncia voluntària, plantejava dificultats i problemes importants, com ja hem comentat. L'edat avançada de molts d'ells i els problemes de salut els impediex exercir amb promptitud i de manera adequada les diferents funcions que tenien assignades. Per això, la ciutat va haver d'autoritzar que altres facultatius exerciren algunes d'aquestes funcions i que cobraren part del sou que tenien assignats els titulars.

Funcions dels metges assalariats

Les obligacions que comportava el càrrec de metge assalariat de la ciutat d'Alacant, el segle XVIII, es trobaven regulades en les ordenacions i els reglaments succesius que va dictar el govern de la ciutat d'Alacant. Es poden resumir en quatre grans capítols: l'assistència dels malalts pobres, l'assistència al monestir de la Santa Faç, les diligències i visites relatives a sanitat en els vaixells que arribaven a la badia d'Alacant i les visites als malalts pobres de l'Hospital de Sant Joan de Déu.

En els "Estatutos para el Gobierno de la Ciudad de Alicante" concedits per Carles II el desembre de 1669, les ordenances més immediates al període que estem considerant, s'assenyalava en relació amb les obligacions dels metges assalariats:

"[...] de visitar de balde los pobres de la Ciudad, y forasteros, que sean tenidos por tales, por los Jurados, y Curas de la Parroquial, y Colegial, y Hospital, a los Conventos de las Monjas de Santa Faz y de la Sangre de JesuChristo [...] y si pareciese asignar veinte libras de las 400 a algun doctor de San Juan o Muchamiel para que visite el Convento de la Santa Faz, lo puedan hacer; y la nominación de dichos Doctores, y salarios la haga el Consejo con habas y no los jurados, so decreto de nulidad de autos".

El Reglament de Ferran VI expedit per al "*buen uso y manejo de las rentas de la ciudad de Alicante*", amb un decret de 4 de juliol de 1747, a més d'indicar un salari de 300 lliures als tres metges, a parts iguals, recollia l'obligació necessària d'assistir a l'hospital per torns de mesos, sense que aquell pagara res, i també en casos greus, encara que en la pràctica aquestes visites ja es feien amb anterioritat, segons les evidències que consten en la documentació des de principis de segle. Les obligacions assenyalades es van mantenir al llarg de tot el set-cents.

Aquestes eren, per tant, les funcions de caràcter genèric que les normatives assignaven als metges assalariats. Com es van posar en marxa aquestes disposicions? Quin

tipus de problemes va provocar la seua aplicació? A continuació, intentarem respondre aquestes i altres preguntes, a través de l'anàlisi de les notícies que sobre els metges titulars i les seues activitats apareixen recollides en la documentació municipal que es conserva en l'Arxiu Històric Municipal d'Alacant.

Una part important de la documentació consultada fa referència a les contínues queixes que es presentaven i que acusaven els metges assalariats de "descuidar las visitas a los pobres enfermos".

La resposta de les autoritats municipals a totes aquestes demandes se solia traduir en el control de les activitats dels metges. La tutela i la vigilància s'encarregava als diferents regidors segons la distribució de la ciutat que seguien els mateixos metges. Així, el 1723 l'Ajuntament va decidir que els senyors capitulars vigilaren per barris si els metges assalariats complien o no amb les seues obligacions.

Els metges, bé a títol individual, bé a títol col·lectiu, contestaven les acusacions, i en moltes ocasions presentaven memorials extensos en defensa dels seus interessos. Un dels moments de major tensió va tenir lloc el setembre de 1766 quan, davant la mort al barri del Carme d'un pobre malalt sense assistència de metge, l'Ajuntament va acordar cridar els tres metges titulars de la ciutat d'Alacant en aquell moment, Andreu Sala, Pere Puerto y Carles Tomàs Ximeno, i advertir-los sobre les seues obligacions.

Tot i que algun regidor va arribar a proposar la suspensió dels tres metges en els seus càrrecs i l'embargament dels seus jornals per la improcedència del memorial, la majoria dels regidors va acordar ratificar l'obligació d'assistència als pobres malalts, com es deia en les ordenances més antigues, i recordar als metges que el Reglament de 1747 no derogava aquelles obligacions, sinó que afegia la d'assistir a l'hospital i en casos greus.

Una altra de les missions encomanades als metges assalariats era, com ja hem tingut ocasió de comentar, donar assistència al monestir de la Santa Faç. Tradicionalment, per a resoldre el problema, segons el que assenyalaven les ordenances i els reglaments, es deduïa dels jornals dels metges assalariats de la ciutat d'Alacant un total de 20 lliures anuals, que s'havien de lliurar al metge de Sant Joan amb la contrapartida que aquest se'n fera càrrec de l'assistència. Aquesta solució havia estat satisfactòria fins que, a meitat de segle, aparegueren els problemes.

El gener de 1758, l'abadessa del monestir va exercir el dret d'elecció de metge. Amb el corresponent nomenament es regularitzava una pràctica que, de fet, va suposar deslligar l'assistència mèdica del monestir de la Santa Faç de les funcions que tradicionalment s'havien assignat als metges assalariats de la ciutat d'Alacant i, per defecte, del de Sant Joan.

Un altre dels capítols que implicava l'exercici de metge assalariat de la ciutat d'Alacant era el de la seua participació en les inspeccions i els controls que es feien sobre els vaixells que arribaven al port d'Alacant. En concret, els metges havien d'assistir els anomenats comissaris del morbo i informar, si les malalties que podien patir els ocupants de les embarcacions, "*eran o no de mala calidad y si procedía o no tomar resolución conveniente a la salud pública*". Aquesta funció s'exercia sols en casos d'especial sospita, ja que els encarregats habituals de controlar les patents de sanitat eren els comissaris del morbo, com es recollia en els estatuts i en les ordenances que va concedir Felip IV el 1625 per al govern de la ciutat d'Alacant.

Malgrat tot, convé assenyalar que l'assignació clara d'aquesta funció a càrrec dels metges titulars no apareix en cap documentació fins a la dècada dels anys seixanta. Amb

anterioritat al 1763, encara que resultava habitual que foren els metges assalariats els qui assistiren als comissaris del morbo, era freqüent que metges que no tenien la condició d'assalariats de la ciutat exerciren aquesta funció. Fins i tot, en els anys posteriors a la victòria borbònica, foren els regidors comissaris del morbo, els qui, acompanyats dels metges, exerciren la vigilància marítimo-sanitària a peu de dàrsena, tasca per la qual es va arribar a assignar un salari específic. Al llarg d'aquests anys eren freqüents els pagaments a cirurgians que exercien de fet aquest control sanitari de les embarcacions. Aquesta darrera situació es produïa, sobretot, quan un vaixell havia de passar la quarantena. Convé assenyalar que les quantitats de diners que es podien recollir per exercir aquestes funcions podien arribar a superar els salaris que els correponien com a sanitaris municipals.

De vegades, altres metges van desenvolupar la funció inspectora, com si fos una delegació que feien els assalariats o, almenys, això sembla deduir-se del conflicte que es va originar el 1744 entre els metges de la ciutat d'Alacant i els doctors en medicina Andreu Sala i Pere Puerto. Aquests últims s'ocupaven dels aspectes sanitaris que comportaven les visites a les embarcacions, cosa que va motivar la protesta dels metges de la ciutat, ja que entenien que era facultat seua nomenar els possibles metges que els havien de substituir en la pràctica d'aquestes diligències. L'Ajuntament va resoldre el conflicte amb una solució salomònica. Va acordar que Andreu Sala i Pere Puerto continuaren exercint aquelles funcions, però va recordar que aquestes visites s'havien de fer amb "*la conformidad y buena inteligencia de los médicos de la ciudad*".

Per últim, cal mencionar les funcions que els metges de la ciutat exercien a l'hospital de Sant Joan de Déu. Com ja hem tingut ocasió de comentar, encara que al llarg de tot el segle hi ha evidències que els metges s'encarregaven d'aquesta assistència, de manera explícita fou el Reglament de 1747 el que va estipular l'obligació que tenien els metges de la ciutat d'assistir els malalts pobres internats a l'Hospital de Sant Joan de Déu. Cada metge se n'havia d'encarregar un quadrimestre.

El grau de compliment de la nova obligació sembla que es va relaxar amb el pas dels anys, ja que van començar a aparèixer amb alguna regularitat queixes del prior de l'hospital per la poca dedicació i la poca atenció que prestaven els metges de la ciutat als pobres malalts que es trobaven hospitalitzats. El memorial que el prior va adreçar l'Ajuntament el 1767 no deixa lloc a dubtes.

En qualsevol cas pareix que els metges van mostrar una certa resistència per a assumir de manera progressiva noves funcions i obligacions sense tenir cap contrapartida. El 1792, el metge Josep Coderch suplicava l'exoneració d'haver d'assistir "*por alternativa*" els malalts de les reials pressons i de l'Hospital de Sant Joan de Déu i argumentava com a motiu principal l'*obligación privativa* que tenia de pernoctar al raval de Sant Anton, lloc on havia d'assistir els pobres de solemnitat, i a les cases de Misericòrdia i Santa Maria Magdalena.

De fet, l'obligació d'assistir a la Casa de Misericòrdia, almenys fins al 1757, no figurava entre les funcions dels metges assalariats. En un memorial que va presentar en aquella data el doctor Pere Estruch per optar a una de les places de metge titular, el suplicant destacava entre els seus mèrits ser metge de cambra del bisbe d'Oriola, activitat per la qual cobrava dues-centes lliures i que implicava, entre altres obligacions, "*asistir a los pobres enfermos de la Casa de Misericordia*".

Com a conclusió

D'aquest primer apropament a la realitat assistencial institucional a l'Alacant del segle XVIII que necessàriament s'haurà de completar amb estudis posteriors que contextualitzen l'activitat dels metges assalariats municipals en el marc dels altres sanitaris municipals, de les institucions hospitalàries i de recollida, i en el més ampli de la lluita contra la malaltia a la ciutat, volem destacar en primer lloc la continuïtat i la importància de la figura dels metges de la ciutat com a indicadors positius del grau de complexitat que va assolir la preocupació pública per la salut dels ciutadans.

En qualsevol moment històric, l'organització de l'assistència sanitària obeeix al joc de tres coordenades: la necessitat social sentida, especialment per aquells que tenen la possibilitat de traduir-la en realitat, que s'arriba a establir aquella organització; l'existència de valors i normes socials generals que la fan necessària; i, per últim, les necessitats, més o menys explícites, de professionals de la medicina. En les pàgines anteriors hem il·lustrat el joc d'aquests factors, sobretot quan les situacions arribaven a ser conflictives, i convé destacar la importància dels interessos professionals. Els metges assalariats de la ciutat complementaven amb l'activitat privada les seues activitats públiques. Amb el pas dels anys i amb l'estancament dels salaris, la plaça de metge municipal anava perdent interès des del punt de vista crematístic, encara que es continuava sol·licitant pel prestigi i les relacions que comportava, fins al punt que un reduït nombre de famílies —si ens fixem en les relacions de parentesc que hi havia entre molts dels metges de la ciutat— controlava aquests llocs de treball. L'estratègia fou, per tant, limitar al màxim la càrrega assistencial municipal i poder disposar de més temps per a la pràctica privada, més atractiva des del punt de vista pecuniari. Aquest interès dels metges assalariats es va veure obstaculitzat pel fet que no es va augmentar, al llarg del segle, el nombre de metges que havia d'atendre una població cada vegada més nombrosa. Encara que l'objectiu d'aquestes pàgines no era considerar l'impacte sobre la població de la figura dels metges assalariats, sí que és evident que, segons passaven els anys, major era el nombre de ciutadans que podien rebre assistència per part d'aquests professionals. Tot això va provocar conflictes succesius amb les autoritats municipals que representaven els interessos de la ciutat, i que tractaven de rendibilitzar la inversió feta amb la seua contractació. Les dimensions reals d'aquest conflicte i la vertadera significació s'enriquiran quan augmentem el nostre coneixement sobre el conjunt dels sanitaris i el paper que exerciren en la societat alacantina del segle XVIII.

Fons i Bibliografia

ARXIU HISTÒRIC MUNICIPAL D'ALACANT: a més d'altres fons dispersos en diferents armaris, hem consultat principalment les sèries relatives a *Cabildos* (Armaris 9) i les que aporten informació sobre la hisenda municipal (Armaris 6 i 10).

Bibliografia crítica

ALBEROLA ROMÁ, A. (1993), "Centralismo borobónico y pervivencias forales. La reforma del gobierno municipal de la ciudad de Alicante (1747)", *Estudios*, 18, 147-171.

- ALBEROLA ROMÁ, A., PATERNINA, M.J. (Coord.) (1989), *Ordenanzas Municipales. Alicante, 1459-1669*. Alacant, Ajuntament d'Alacant.
- BERNABEU MESTRE, C. et al (1992), *Fondos Histórico-Médicos del Archivo Municipal de Alicante*. Alacant, Universitat d'Alacant. Institut "Juan Gil Albert".
- GIMÉNEZ LÓPEZ, E. (1981), *Alicante en el siglo XVIII. Economía de una ciudad portuaria del Antiguo Régimen*. València, Institució Alfons el Magnànim.
- GIMÉNEZ LÓPEZ, E. (1985), "Alicante ante la peste de 1720", *Canelobre*, 4, 98-104.
- LÓPEZ PIÑERO, J. M. (Coord.) (1992), *Historia de la Medicina valenciana. El siglo XVIII*. València, Vicent Garcia Editors, Vol II, 75-157.
- PRADELLS NADAL J. (1984), *Del foralismo al centralismo. Alicante, 1700-1725*. Alacant, Universitat d'Alacant-Caixa d'Estalvis Provincial d'Alacant.
- SAIZ PASTOR, C. (1983), "El control estatal de la hacienda municipal alicantina en el Setecientos", *Revista de Historia Moderna*, 3, 339-358.
- SÁNCHEZ GRANJEL, L. (1979), "Ejercicio profesional. Los médicos." En: *La medicina española del siglo XVIII*. Salamanca, Universitat de Salamanca, 79-86.